

Virtus

Virtus 25 | 2018

Journal of Nobility Studies
Jahrbuch für Adelsgeschichte
Jaarboek voor Adelsgeschiedenis

Virtus is an independent and multidisciplinary peer reviewed journal with contributions on the history of the nobility / *Virtus* ist ein unabhängiges und multidisziplinäres peer reviewed Jahrbuch mit Beiträgen zur Adelsgeschichte / *Virtus* is een onafhankelijk en multidisciplinair peer reviewed jaarboek met bijdragen op het terrein van de adelsgeschiedenis

Redactie / Editorial board:

Hanneke Ronnes (*hoofdredacteur / editor-in-chief*), Jos van den Borne (*beeldredacteur / picture editor*), Sebastiaan Derks, Jaap Geraerts, Ineke Huysman, Dries Raeymaekers, Sophie Reinders, Vincent Sleebe, Arie van Steensel, Steven Thiry, Leon Wessels

Redactiesecretariaat / Secretary:

Virtus. Journal of Nobility Studies, p/a Prof. H. Ronnes, Universiteit van Amsterdam, Turfdragerpad 9, NL-1012 XT Amsterdam, e-mail: h.ronnes@uva.nl

Voor auteursrichtlijnen / For style sheet: www.virtusjournal.org

Adviesraad / Advisory board:

prof. R.G. Asch (*Albert-Ludwigs-Universität Freiburg*), dr. J.C. Bierens de Haan (*Arnhem*), prof. F. Buylaert (*Universiteit Gent*), prof. L. Duerloo (*Universiteit Antwerpen*), prof. J. Duindam (*Universiteit Leiden*), prof. H. Düselder (*Universität Osnabrück*), prof. P. Janssens (*Universiteit Gent*), prof. Y.B. Kuiper (*Rijksuniversiteit Groningen*), prof. R. van der Laarse (*Vrije Universiteit Amsterdam / Universiteit van Amsterdam*), prof. M. Malatesta (*Università di Bologna*), prof. P. Mandler (*University of Cambridge*), dr. S. Marburg (*Technische Universität Dresden*), prof. J. Stobart (*University of Northampton*), dr. M. Venborg Pedersen (*Nationalmuseet Danmark*), dr. S.W. Verstegen (*Vrije Universiteit Amsterdam*)

Virtus wordt uitgegeven door / is published by Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis (www.adelsgeschiedenis.nl)

Bestuur / Board:

Redmer Alma (*voorzitter / chair*), Guus van Breugel, Arnold Gevers, Conrad Gietman (*secretaris / secretary*), Evelyn Ligtenberg, Ben Olde Meierink, Sophie Reinders, Leon Wessels, Jan Wigger (*penningmeester / treasurer*)

Aanmelding / Subscription:

Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis, p/a Historisch Centrum Overijssel, Eikenstraat 20, NL-8021 WX Zwolle, e-mail: info@adelsgeschiedenis.nl. De contributie bedraagt (minimaal) €20,- per jaar (voor instellingen €25,-); studenten en promovendi betalen €15,-; annual subscription fee (outside of the Netherlands): €25,-

ISBN / EAN 97890487047870 | ISSN 13806130

Op het omslag / On the cover:

Detail van het achtste paneel uit de portretreeks van de landcommandeurs van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht / Detail of the eighth panel from the portrait series of the land commanders of the Teutonic Order, Bailiwick of Utrecht (Ridderlijke Duitse Orde Balije van Utrecht, coll. portretten)

Opmaak: Uitgeverij Verloren, Hilversum

Vormgeving: Frederike Bouten, Utrecht

Druk: Wilco, Amersfoort

2018 *Virtus* is published by Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis. Authors of articles published in *Virtus* remain the copyright holders and grant third parties the right to use, reproduce, and share the article according to the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Inhoudsopgave

Ten geleide	7	
Artikelen		
Adellijke echo's? De invloed van de adel op de ontwikkeling van buiten- plaatsen langs de rivieren van het Amstelland en de Oude Rijn <i>Gerrit van Oosterom</i>	9	5
Het Staatse ambassadegebouw in de zeventiende eeuw. Het logement van Hendrick van Reede van Renswoude in Madrid, 1656-1669 <i>Maurits Ebben</i>	29	
Naar het Oosten. Geografische verschillen in het ledenbestand van de Ridderlijke Duitse Orde, Balijs van Utrecht, 1640-1840 <i>Renger E. de Bruin</i>	57	
De Belgische orangistische adel I. De zuidelijke adel in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) <i>Els Witte</i>	79	
Dossier		
The Bentinck family archives. Highlights and suggestions for further research <i>Menoucha Ruitenber</i>	103	
Bildung und Erziehung. Zur Bedeutung zweier Schlüsselkategorien für Charlotte Sophie Gräfin Bentinck <i>Christina Randig</i>	114	
Charlotte Sophie, Joseph Eckhel and numismatics <i>Daniela Williams</i>	127	

Craignez honte. The Bentinck coats of arms and their use as an expression of the cross-border character of the family 144

Olivier Mertens

Fathers and sons. A sketch of the noble life forms of the Bentincks in the period of the Great Wars in Europe (1672-1748) 162

Yme Kuiper

Object in context

Van wapenbord tot koningsboek. Herinnering, herstel en herbestemming in de heraldiek van het Gulden Vlies (1559-1795) 179

Steven Thiry

6

Korte bijdragen

‘We underestimate the past.’ The life and times of a fourteenth-century Dutch nobleman, Carthusian lay brother, mercenary knight, and author of religious prose 203

Sjoerd Levelt

Righteous rebellions and nobles as nuisances. The culture of noble resistance in medieval Europe 208

Loek Luiten

Gentry churches in medieval England 211

Jaap Geraerts

Paradijsvogel in de Gelderse politiek 214

Leon Wessels

Eighteenth-century French libertine nobles 218

Matthew Vester

Het politieke avontuur van een rode jonker 222

Stefan van der Poel

Nobles and nations in modern Europe. A reply to Paul Janssens 227

Martin Wrede

Interview

Adel over grenzen heen. Een interview met Violet Soen 231

Nikolaj Bijleveld

Ten geleide

2018 is een jubileumjaar voor de Werkgroep Adelsgeschiedenis en het jaarboek *Virtus*: beide bestaan 25 jaar. De eerste editie van *Virtus* uit 1993 was meteen ook het oprichtingsmanifest van wat toen nog een (tweejaarlijks) bulletin was. Als *raison-d'être* voor het bulletin werd door de redactie, een 'gezelschap van aspirant-promovendi', de ambitie genoemd om 'daadwerkelijk hét intermediair' te zijn 'voor allen die belang stellen in adelsgeschiedenis'. Na een bescheiden start – het eerste bulletin bestond uit twee artikelen en een recensie – is *Virtus* niet alleen volumineuzer geworden, maar ook internationaler (auteurs, de adviesraad en lezers komen tegenwoordig voor een deel uit het buitenland) en academisch doorontwikkeld (het jaarboek is al een tijdje *peer-reviewed* en sinds dit jaar ook digitaal ontsloten via virtusjournal.org). Van de oprichters van de Werkgroep en *Virtus* namen dit jaar Redmer Alma en Arnold Gevers afscheid. Redmer Alma was vele jaren voorzitter van de Werkgroep, schreef verschillende fundamentele bijdragen en organiseerde veel goedbezochte, gewaardeerde excursies en congressen, niet in de laatste plaats het succesvolle tweedaagse, internationale jubileumsymposium 'Adellijke vrouwen, levens en representatie', gehouden op 12 en 13 oktober 2018 op Slot Zuylen. Met Alma's afscheid verliest de Werkgroep aan kleur en inhoud; op beide punten zal het niet eenvoudig zijn hem te vervangen. Op deze plek willen wij hem heel hartelijk bedanken. Dat geldt ook voor Arnold Gevers die zich eveneens decennialang heeft ingezet voor de Werkgroep en *Virtus*; daarnaast samen met Albert Mensema belangrijke bijdragen leverden – onder andere door het Overijsselse havezatenlandschap in kaart te brengen.

Waar twee oprichters van *Virtus* afscheid namen, verwelkomt de redeactie twee nieuwe leden: Leon Wessels en Ineke Huysman. Leon Wessels, de nieuwe secretaris van *Virtus*, is promovendus aan de Universiteit Utrecht, waar hij onderzoek doet naar het denken over elites in Nederland sinds de achttiende eeuw. Aanvankelijk vooral een archiefvorser, werkt hij sinds een aantal jaren met 'machineleesbare data', zoals de 'krantenbank' Delpher van de Koninklijke Bibliotheek. Ineke Huysman promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam op een biografie over Béatrix de Cusance (1614-1663), hertogin van Lotharingen. Ze is als onderzoeker verbonden aan het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, waar zij projectleider is van de edities van onder meer de correspondenties van Constantijn Huygens en de Hollandse en Friese stadhoudersvrouwen.

Virtus 2018 telt vier artikelen: drie van gerenommeerde auteurs, een van een aanstormend talent. Het artikel van de laatste, Gerrit van Oosterom, inmiddels promovendus aan de Rijksuniversiteit Groningen, kwam tot stand naar aanleiding van de *Virtus*-scriptieprijs die hem in 2017 werd uitgereikt. Van Oosterom onderzoekt de invloed van de adel op het ontstaan van buitenplaatsen eind zeventiende eeuw in het Amstelland en langs de Oude Rijn. Maurits Ebben bespreekt in het tweede artikel het interieur van het logement van baron Hendrick van Reede van Renswoude, tussen 1656 en 1669 de eerste ambassadeur van de Republiek in Madrid. Net als andere diplomaten ontving Van Reede van Renswoude zijn gasten zittend onder een baldakijn. Niettemin was zijn onderkomen in vergelijking met andere diplomatieke logementen toch wat soberder. Een voorbeeld van de voor onze contreien typische *embarrassment of the riches*? Renger de Bruin onderzoekt in zijn artikel de herkomst van de leden van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht, tussen 1640 en 1840. Zijn artikel bevestigt het beeld van Gelderland als ultieme adelsprovincie. Het vierde artikel is van de hand van Els Witte, *grand dame* van de Belgische historische academische gemeenschap. Zij presenteert het eerste deel van een tweeluik over de Belgische Oranjestische adel na 1815. De adel fungeerde tussen 1815-1830 als splijtzwam: niet alleen tergeden de bijna anachronistische adellijke privileges de republikeinse oppositie, ook de liberalen boden weerstand. In *Virtus* 2019 verschijnt het vervolg op dit artikel.

8

Naast het vertrouwde ‘Object in context’ en het interview, bevat *Virtus* 2018 ook een dossier met bijdragen over Charlotte Sophie van Bentinck-von Aldenburg (1715-1800). Dit dossier komt voort uit een internationaal symposium dat in 2016 werd gehouden naar aanleiding van de digitale ontsluiting van de inventaris van het familiearchief (Aldenburg) Bentinck. Het ‘Object in context’ van Steven Thiry heeft als thema de wapenborden van de Orde van het Gulden Vlies in Nederland en België, en presenteert de verschillende en soms verrassende betekenissen van dit typisch adellijke object door de tijd heen. Nikolaj Bijleveld interviewde dit keer prof.dr. Violet Soen (KU Leuven) en sprak met haar onder meer over de Zuid-Nederlandse adel ten tijde van de Opstand, die volgens Soen veel minder eensgezind was dan vaak gedacht wordt. En zo is *Virtus* 2018 een opvallend Belgisch-Nederlands onderonsje, om nog maar eens te onderstrepen dat het jaarboek, conform de oprichtingsplannen van 25 jaar geleden, nadrukkelijk over de grenzen wil kijken en daarbij het ene jaar dichter bij huis blijft dan het andere.

Gerrit van Oosterom

Adellijke echo's?

De invloed van de adel op de ontwikkeling van buitenplaatsen langs de rivieren van het Amstelland en de Oude Rijn*

9

Vier jaar voor zijn dood was het dan eindelijk zover. ‘Ten langen leste is Batesteijn bij decreete vercocht ende is daarvan copen gebleven Pedro Ormea, ende uyt crachte van dien daermede verlydt op den 26 Juli 1595, zulk indervoegen als Herman van Zuylen dat lest besat’. De genealoog van de familie Ormea, J.G. Frederiks, citeerde in 1892 weliswaar een niet te controleren ‘aanteekening in een geschreven boek der zeventiende eeuw’, maar de implicatie van het citaat is veelzeggend.¹ Met de aankoop van huis Batestein langs de Oude Rijn in Harmelen kon de uit Italië afkomstige bankier Pedro Ormea ‘ten langen leste’ zijn economisch kapitaal gaan mobiliseren om het sociaal kapitaal van zijn familie in de Republiek uit te bouwen. De aankoop van het kasteeltje Batestein met de illustere adellijke connotaties van zowel het gebouw zelf als van de eerdere eigenaren de families Van Zuylen en Van Reede bood daarvoor een mooie kans. Na de dood van de ‘heer van Batestein’ in 1599 zouden zijn erfgenamen

* In 2017 heeft de Werkgroep Adelsgeschiedenis de eerste Virtus scriptieprijs toegekend aan de auteur voor zijn masterscriptie, ‘Gronden van vermaak. Een reconstructie van de ontwikkeling van de buitenplaatscultuur en het buitenplaatslandschap langs de Oude Rijn tussen Leiden en Utrecht 1600-1900’, (ongepubliceerde masterscriptie, Rijksuniversiteit Groningen, 2015). Als onderdeel van de prijs is een aspect van deze scriptie bewerkt tot dit artikel. De auteur wil professor Yme Kuiper bedanken voor zijn adviezen bij de totstandkoming van zowel de scriptie als dit artikel.

1 J.G. Frederiks, ‘Ormea’, *Algemeen Nederlandsch familieblad orgaan van de Vereeniging het Nederlandsch Familie-archief*, IX (1892) 110-115. Voor een gedetailleerd overzicht van de geschiedenis van Batestein zie: J.W.C. van Schaik, ‘Het Huis Batestein te Harmelen’, *Heemtijdinghen*, XXVII (1991) 1-27.

het verouderde huis begin zeventiende eeuw verder verfraaien en bouwde de familie haar bezit en status verder uit.

De verkoop van Batestein door de adel aan een burger eind zestiende eeuw is een vroeg voorbeeld van een proces waarbij uiteindelijk in honderd jaar tijd vrijwel al het adellijk bezit langs de Oude Rijn in handen kwam van het stedelijk patriciaat.² Het voorbeeld is illustratief voor de rol die de adel speelde in de totstandkoming van het buitenplaatslandschap en de buitenplaatscultuur in dit gebied. De adel was slechts actief tijdens de proloog ervan, als leverancier van boerderijen, kastelen en versterkte huizen aan het stedelijk patriciaat. Daarna speelden ze nog slechts een bijrol als referentiepunt voor de door anderen ontwikkelde buitenplaatscultuur. Getalsmatig kwam de adel er niet meer aan te pas.

10 Die beperkte rol van de adel in de ontwikkeling van zeventiende-eeuwse riviergebonden buitenplaatslandschappen in Holland en westelijk Utrecht is vaker geconstateerd. Remmet van Luttervelt stelde in zijn dissertatie over de Vechtstreek al in de jaren veertig van de vorige eeuw kortweg dat de adel ‘voor de cultuur in de Vechtstreek (...) van weinig betekenis [is] geweest; het aantal adellijke Vecht-bewoners was te klein om enige invloed uit te oefenen’.³ In latere studies naar andere gebieden waar buitenplaatsen volgens tijdgenoten het landschapsbeeld domineerden (hier ‘buitenplaatslandschappen’ genoemd) wordt Van Luttervelts visie steeds opnieuw bevestigd.⁴ Paul Brusse en Wijnand Mijnhardt vatten het in 2011 voor heel West-Nederland bondig samen. ‘The nobles owned only 5% of the land [and] were something of an endangered species’.⁵

Maar als de adel nauwelijks een actieve rol speelde in de buitenplaatsontwikkeling van dit deel van de Republiek betekende dat dan ook dat zijn aanwezigheid, hoe marginaal ook, geen rol speelde in de totstandkoming ervan? En hoe verliep die transformatie van adellijk naar burgerlijk bezit? Ging het om een tactische terugtrekking of een gedwongen vertrek? Of was de adelsgroep inderdaad simpelweg getalsmatig te klein om een voetafdruk na te laten? In dit artikel wil ik verkennen of, en zo ja, welke rol de verkoop van adellijk grondbezit speelde in de ontstaansfase van twee Hollandse buitenplaatslandschappen: de Oude Rijn tussen Leiden en Utrecht en het gebied rond de rivieren in het Amstelland. Twee gebieden met veel overeenkomsten, maar juist op het vlak van de rol van de adel in de transformatie naar buitenplaatsland-

2 Van Oosterom, ‘Gronden van vermaak’, 134. In de scriptie wordt vermeld dat deze transitie van adel naar burgerlijk bezit al in 1553 plaatsvond. Hoewel dat correct is, komt het complex daarna tussen 1580 en 1593 opnieuw in adellijk bezit. De definitieve overgang en daarmee ook de transformatie naar buitenplaats is daarom in dit artikel veertig jaar later gedateerd dan in de scriptie.

3 R. van Luttervelt, *De buitenplaatsen aan de Vecht* (Lochem, 1948) 30.

4 Vgl. M. van den Broeke, *Het pryee van Zeeland. Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820* (Hilversum, 2016); C. Boschma-Aarnoudse, *Buitenplaatsen in de Purmer investeren en buitenleven in een Noord-Hollandse polder* (Wormerveer, 2016); J. Stöver, ed., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* (Zutphen, 2000); J.W. Groesbeek, *Amstelveen acht eeuwen geschiedenis* (Amsterdam, 1966).

5 P. Brusse en M. Mijnhardt, *Towards a new template for Dutch history. De-urbanization and the balance between city and countryside* (Utrecht, 2011) 69.

11

Buitenplaats Batestein, gelegen in Harmelen langs de Oude Rijn, was in trek bij burgers op zoek naar adellijke connotaties. Afgebeeld is de situatie in 1744 na eerdere verfraaiingen, onder andere door de nazaten van Pedro Ormea (ets, H. Spilman, naar een tekening van Jan de Beijer; *Het Utrechts Archief*, coll. Atlas Coenen van 's Gravesloot)

schap ook met subtiele verschillen die te maken hebben met de geografische ligging, de aan- of juist afwezigheid van versterkte huizen en verschillen in de religieuze achtergrond van adellijke families.

De geboorte van het Amstellands Arcadia

Door Marc Glaudemans wordt het totaal aantal buitenplaatsen rond Amsterdam (zeer conservatief) geschat op ruim vijfhonderd.⁶ Minstens driehonderd daarvan la-

⁶ M. Glaudemans, *Amsterdams Arcadia de ontdekking van het achterland* (Nijmegen, 2000) 184. Op basis van de transportregisters blijkt het aantal hoger te liggen. Langs de Amstel, Holendrecht, Angstel en Gein alleen al zijn minstens 150 buitenplaatsen topografisch te lokaliseren.

gen ten zuiden van Amsterdam in het Amstelland. Van die driehonderd lag ongeveer de helft direct langs de rivieren Amstel, Holendrecht, Angstel, Gein en kleinere riviertjes zoals de Waver en de Winkel. De andere helft vinden we langs de verder weg gelegen landwegen en in de polders van de Watergraafsmeer of de Bijlmermeer.

De buitenplaatsontwikkeling in dit gebied had zijn wortels diep in de zestiende eeuw, maar kwam pas na 1640 tot grote bloei.⁷ Bijna alle buitenplaatsen (94 procent) ontstonden door de aankoop van een boerderijcomplex dat daarna werd getransformeerd tot buitenplaats. Transformatie van kastelen of versterkte huizen tot buitenplaats kwam hier in tegenstelling tot de Vechtstreek of de Oude Rijnzone nauwelijks voor omdat ze er simpelweg bijna niet waren. Het kasteel van de heren van Amstel in Ouderkerk was al in 1204 verwoest en vervolgens werd het terrein in 1614 omgevormd tot Portugees Israëliësch begraafplaats. In de wijde omtrek lagen verder alleen nog Kasteel Loenersloot, de ruïne van het slot Abcoude en veel verder weg, langs de Aa, de restanten van de versterkte huizen Clarenborg, Ter Aa, Aastein en Ruwiel. Van deze zeven transformeerden alleen Loenersloot, Abcoude en Ter Aa gedurende de zeventiende en vroege achttiende eeuw tot buitenplaats.⁸

12

Naast een agrarische oorsprong is ook de continuïteit van de combinatie buitenplaats en boerderij typerend voor dit gebied. Het deed Van Luttermvelt al verzuchten dat de Amstel weliswaar stijf en chique was maar dat het buitenplaatslandschap tussen Vecht en Amstel in zijn ogen altijd ‘boers’ was gebleven.⁹ Behalve ‘boers’ was het ook, om met Claudemans te spreken, ‘Amsterdams territorium’. Een door de Amsterdamse bestuurlijke en economische elite van burgers vormgegeven wereld. Andere steden en andere groepen, waaronder de adel, kwamen er hier nauwelijks aan te pas. Het is dan ook niet vreemd dat van alle zeventiende- en achttiende-eeuwse buitenplaats-eigenaren in dit gebied nog geen twee procent van adellijke afkomst was.

Het afscheid van de adel van Amstelland

In alle ambachten van het Amstelland was veruit de meeste grond al in de vroege zestiende eeuw in eigendom van privépersonen waarbinnen de adel een ondergeschikte plek innam.¹⁰ Uit de zeventiende-eeuwse transport- en leenregisters blijkt dat hun grondbezit langs de rivieren in het Amstelland honderd jaar later nog fragmentarischer en kleinschaliger was geworden. Het ging naast kasteel Loenersloot en het huis Kostverloren maar om een kleine twintig pachtboerderijen met elk een grootte van twintig tot dertig morgen en een aantal stukken land zonder boerderij. Zo bezat gra-

7 R. Meischke, ‘Buitenverblijven van Amsterdammers voor 1625’, *Amstelodamum*, LXX (1978) 82-106.

8 B. Olde Meierink, ed., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht, 1995) 89-101, 158-159, 289-294, 381-384.

9 Van Luttermvelt, *De Vecht*, 255.

10 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Den Haag, 1984) 111.

vin Johanna van der Nath-Van Duivelant (1595-1638) volgens het belastingkohier van 1632 het huis Kostverloren langs de Amstel dat ze samen met het huis Ter Nesse in Linschoten van haar kinderloos gestorven oom Gijsbert van Ternesse (1565-1614) had geërfd. Ze bewoonde het buitenhuis echter niet zelf maar verhuurde het aan een Amsterdamse arts.¹¹ Haar zoon, jonkheer Dirk van der Nath (1625-1693), bezat op datzelfde moment iets noordelijker gelegen twee dan nog naamloze boerderijen (het latere Enkeldloon en Dubbelloon) met respectievelijk tien en 23 morgen land. Vlakbij de stad hadden de aan de Van der Nath's geparenteerde familie Theus drie boerderijen op de westoever van de Amstel in bezit en op de oostoever nog twee grote stukken land grenzend aan het Diemermeer.¹² Verder weg van de stad langs de Holendrecht, het Gein en de Angstel lagen rond die tijd nog kleinere fragmenten van adellijk bezit. Uitzondering qua schaal was het aanzienlijk grotere grondcomplex rond kasteel Loenersloot dat beleend was aan de familie Amstel van Mijnden.¹³

Niet de omvang van hun grondbezit, maar wel hun achtergrond levert een interessante inkijk op in deze adellijke grondbezitters rond het midden van de zeventiende eeuw. Vrijwel zonder uitzondering ging het om een kleine maar hechte coterie van laag adellijke, sterk geparenteerde, rooms-katholieke families. De wortels van de families Van Duivelant, Van der Nath, Sandelijn, Nobelaer, Bloys van Treslong en Theus lagen op de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden of in Vlaanderen waar een aantal families na de Sint Felixvloed van 1530 naartoe waren gemigreerd. De meesten van hen kwamen gedurende de zestiende en vroeg zeventiende eeuw via huwelijken met personen uit de Noordelijke Nederlanden uiteindelijk ook in steden als Haarlem, Den Haag en Utrecht terecht.

In contemporaine bronnen worden leden van de groep structureel aangeduid met toevoeging van een adellijk predicaat. Maar of ze daadwerkelijk op basis van geboorte tot de adel gerekend mogen worden, is lang niet altijd eenvoudig te traceren. Neem bijvoorbeeld de drie broers Lenaert, Gerard en Dirk van der Nath. In 1655 werden ze door keizer Ferdinand III geadeld tot Rijksridders van het Heilige Roomse Rijk.¹⁴ Hun vader Diderik van der Nath (1585-1624) en hun moeder Johanna van Duivelant (1595-1638) werden echter al decennia daarvoor aangeduid als jonkheer en gravin, wat waarschijnlijk vooral terug te voeren is op de adellijke afstamming van het geslacht Van Duivelant.¹⁵ Ook de adellijke status van de aan de Van der Nath's geparen-

11 Groesbeek, *Amstelveen*, 125.

12 Nationaal Archief (NA), archief Hof van Holland Decreten (HHD), inv.nr. 3283, decreet 1584/108, 6 nov. 1584.

13 In dit artikel wordt Loenersloot als de meest zuidelijke punt van het buitenplaatslandschap gehanteerd omdat zuidelijk van Loenersloot, waar de Angstel overgaat in de Aa, nauwelijks buitenplaatsen lagen. Adellijk grondbezit in dat gebied is dus niet meegenomen.

14 Österreichisches Staatsarchiv (OS), archief AVA Adel RAA, inv.nr. 80.21 Dernath, 20 nov. 1655.

15 W.J.J.C. Bijleveld, 'Van Duyvelant van Rhoon', *De Nederlandse Leeuw*, XLIV (1926) 79; W.J.J.C. Bijleveld, 'Van Heereboer tot Rijksgraaf in driekwart eeuw. De familie van der Nat', *De Nederlandse Leeuw*, LIII (1935) 532-541; C. Maris van Sandelingenambacht, 'Middeleeuwse Van der Nath's, voorzaten van de

teerde families Theus en Nobelaer lijkt op het eerste gezicht meer adellijke aspiraties dan antecedenten op te leveren. Cornelis Theus die zich gedurende zijn leven structureel jonkheer liet noemen, was weliswaar afkomstig uit een oud en zeer vermogend geslacht maar kon alleen via zijn moeder Baerte Sandelijn (1583) bogen op aantoonbare adellijke afstamming van de familie Sandelijn uit Antwerpen, die in 1503 in de adelstand was verheven.¹⁶ Ook de familie van jonkheer Cornelis de Nobelaer sr. (ca 1586-1654) behoorde begin zeventiende eeuw tot de rijkste 250 personen van de Republiek, maar het is onduidelijk of hij ook van adellijke afstamming is.¹⁷ Andere families uit deze groep ontleenden hun adellijke status aan vroeg-zeventiende eeuwse verheffingen uit het buitenland. Een voorbeeld daarvan is de familie Van der Hem die in 1620 door Ferdinand II werd geadeld en meerdere boerderijen bezat langs het Gein en de Amstel. Ook Diderick Ramp (-1720), de laatste erfgenaam van de bezittingen van de families Theus/Van der Nath, stamde af van een familie die pas in 1630 in het buitenland geadeld was.¹⁸ In alle gevallen lijkt het te gaan om families die volop bezig waren zichzelf sociaal-economisch te herpositioneren, een proces dat door van Henk van Nierop ook wel 'de re-aristocratisering van de lagere adel' is genoemd.¹⁹

14

Rond 1650 liquideerde deze groep in één tot twee generaties hun bezit in het Amstelland en trok ze zich volledig uit het gebied terug. De familie Theus en de aan hun geparenteerde Sandelijns en Nobelaers namen hiervoor het initiatief en stootten hun bezittingen ten zuiden van Amsterdam geleidelijk af. Nadat ze in 1632 ten behoeve van de inpoldering van het Diemermeer een strook grond ten oosten van de Amstel hadden overgedragen, verkochten ze in 1646 een ander deel van dit complex aan houthandelaar Johannes Therincks uit Amsterdam. Deze projectontwikkelaar komen we ook als 'lantvercoper' in de aktes tegen en verkavelde het terrein vrijwel direct tot drie kleine buitenplaatsen die hij separaat verkocht.²⁰ In 1663 en 1699 verkochten de erfgenamen Theus de nog resterende stukken land achter deze buitenplaatsen waarmee het grondbezit van de buitens Amstelzicht en Hogermeer werd uitgebreid en al hun bezittingen op de oostoever van de Amstel waren verkocht.²¹

rijksgraven Von Dernath', *De Nederlandse Leeuw*, LXXVII (1959) 204-214.

- 16 Utrechts Archief (UA), archief Huis Zuilen, inv.nr. 854, stukken verheffing Adriaan Pieterszn. Sandelijn, 1503. Zie voor de genealogie van de familie Sandelijn: F. Beelaerts van Blokland, 'Het geslacht Sandelijn', *De Nederlandse Leeuw*, XXII (1903) 271-275 en het vervolg in: *De Nederlandse Leeuw*, XIII (1904) 49-53.
- 17 K. Zandvliet, *De 250 rijksten van de Gouden Eeuw* (Amsterdam, 2006) 112-113. Zie voor de genealogie van de familie Nobelaer: W.J.F. Juten, 'Het geslacht de Nobelaer', *Taxandria*, VII (1900) 72-80, 129-138; L.J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16^e en 17^e eeuw* (Amsterdam, 1947) 55, 405.
- 18 K. Kuiken, 'Wie is zonder Ramp. De stijgende koers van een adellijk familiewapen', in: R. Alma, ed., *Adel en heraldiek in de Nederlanden: adellijke identiteit en representatie* (Hilversum, 2012) 95-108.
- 19 Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 231.
- 20 Noord Hollands Archief (NHA), oud rechterlijke archieven (ORA), inv.nr. 2366, fol. 20, 18 nov. 1632. Groesbeek, *Amstelveen*, 188.
- 21 NHA, ORA, inv.nr. 2377, fol.34, fol.70, 20 dec.1663, inv.nr. 2385, fol.182, 30 jan. 1699.